

همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی در ایران^۱

نرگس نشاط^۲

چکیده: تنها ۲۸ درصد کتابخانه‌ها به‌طور جدی با یکدیگر همکاری و مبادله اطلاعاتی دارند. ساختار سازمانی کتابخانه‌ها فاقد توانایی جهت همکاری‌های مؤثر است. استفاده از تکنولوژی در کتابخانه‌ها در اقلیت ناچیز قرار دارد و بیش از نیمی از کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران از روش‌های سریع دستیابی به منابع بی‌بهره‌اند. نبودن فهرست‌های مشترک روزآمد، عدم تخصص کافی مدیران، کمبود امکانات، و وجود مقررات اداری، مهم‌ترین دلایل عدم همکاری در کتابخانه‌هاست. ایجاد یک سازمان هماهنگ‌کننده فعالیت‌های همکاری و مبادله اطلاعات، گسترش امکانات همکاری در زمینه سفارش و گردآوری مشترک مواد، ایجاد مجموعه‌های متوازن موضوعی، آموزش مسزولان و کارکنان کتابخانه‌ها، تهیه و روزآمد کردن فهرست مشترک منابع، افزایش بودجه کتابخانه‌ها و سامان دادن به نظام اطلاعاتی کشور از مهم‌ترین پیشنهادات است.

مقدمه

هیچ کتابخانه‌ای در سراسر دنیا نمی‌توان یافت که قادر باشد به تنهایی بودجه لازم برای خرید تمام منابع مورد نیاز مراجعان خود را فراهم آورد، حتی اگر بودجه کافی هم موجود باشد نمی‌توان تمام منابع را با همان سرعت و میزانی که چاپ و منتشر می‌شود تهیه کرد. دو نکته

۱. برگرفته از: نرگس نشاط، «بررسی وضعیت همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی در ایران». به

راهنمایی دکتر عباس حزی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۴

۲. کارشناس ارشد معاونت خدمات فنی و عمومی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

فوق موجب شده است که متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی تلاش خود را جهت همکاری میان کتابخانه‌ها، ایجاد شبکه‌های کتابخانه‌ای، و استفاده مشترک از منابع یکدیگر متمرکز کنند. از طرفی دیگر خودکفایی و استقلال کتابخانه‌ها از نظر تأمین تمام مدارک مورد نیاز با توجه به شرایط اقتصادی فعلی جامعه امکان‌پذیر نیست، لذا این عوامل سبب شده‌اند که فقط عناوینی انتخاب شوند که کاملاً مفید هستند و از نظر مراجعان و استفاده‌کنندگان از اهمیت خاصی برخوردارند. هرچند عده‌ای بر این عقیده‌اند که ایجاد مجموعه کامل اگرچه غیرممکن است لیکن می‌تواند مطلوب باشد، اما دیگران را عقیده بر این است که فقط مهمترین و مفیدترین منابع در مجموعه کتابخانه با توجه به نیاز مراجعان باید تهیه شود.

از مسائل مهمی که در زمینه همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای مطرح است نگرش مثبت کتابداران و درک منطقی و عمیق آنها نسبت به این مسئله است. عوامل بازدارنده‌ای نیز چون مشکلات پستی، اختلاف در اندازه مجموعه، کمبود فضا، تأخیر در تأمین نیاز و درخواست مراجعان مخالفت‌های مقامات اجرایی، موانع مدیریتی مثل عدم مدیریت صحیح، کمبود وسایل، ناهماهنگ بودن روشها و مقررات بین کتابخانه‌ها، نبودن تجهیزات و تکنولوژی کافی و ساختار سازمانی وجود دارد. مشکل دیگری که در این زمینه مطرح است این است که کتابخانه‌هایی با مجموعه غنی ممکن است بیشتر به صورت امانت‌دهنده منبع ظاهر گردد و در نتیجه تمایلی به همکاری نداشته باشند.

در این بررسی اصطلاحات زیر با چنین معانی‌یی به کار رفته است:

- همکاری بین کتابخانه‌ای عبارت است از کار مشترک میان دو یا چند کتابخانه به منظور تهیه و تدارک خدمات بهتر برای مراجعه‌کننده با استفاده از امکانات و تکنولوژی مناسب^(۱).
- اشتراک منابع نوعی دادوستد، مشارکت و سهیم شدن کتابخانه‌ها در استفاده از منابع (کتاب، مجله، میکروفرم...) یکدیگر به منظور تأمین و رفع نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان.
- کتابخانه دانشگاهی کتابخانه‌ای است که به وسیله یک دانشگاه برای استفاده دانشجویان و استادان همان دانشگاه تأسیس می‌شود و مدیریت و نگهداری آن نیز با دانشگاه است^(۲).
- کتابخانه تخصصی واحدی از یک سازمان است که هدف آن فراهم ساختن اطلاعات خاصی برای پیشرفت کار سازمان یا برای گروه محدودی است. وظیفه این کتابخانه عبارت است از: (۱) بررسی و ارزشیابی نشریات جاری، ارزشیابی تحقیقات انجام شده و فعالیت مقامات مخصوص؛ (۲) سازمان دادن اطلاعات چاپی و غیرچاپی مربوطه؛ (۳) جمع کردن نشریات و اطلاعات از داخل و خارج کتابخانه و انتشار این اطلاعات که اغلب به صورت چکیده،

یادداشت، فهرست مندرجات نشریات، و غیره است (۳).
- کتابخانه تحقیقاتی (پژوهشی) کتابخانه‌ای با مواد کاملاً اختصاصی که بتوان در زمینه‌ای خاص تحقیقات جامعی در آن انجام داد.

هدف و فایده پژوهش

هدف پژوهش حاضر بررسی وضعیت همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی در کشور است. در این راستا اهداف فرعی زیر دنبال می‌شود:

۱. بررسی وجود یا فقدان ارتباط متقابل میان کتابخانه‌های مورد بررسی؛
۲. نظرخواهی از مسؤولان و افراد ذیصلاح در کتابخانه‌ها در زمینه نقش همکاری در امر اطلاع‌رسانی؛

۳. بررسی رابطه عواملی نظیر میزان بودجه و وضعیت تکنولوژی با جریان همکاری.
با توجه به اینکه همکاری میان کتابخانه‌ها امری اجتناب‌ناپذیر است، اجرای این امر بدون داشتن اطلاعات عمیق تقریباً غیرممکن است. یافته‌های این پژوهش که به صورت عینی و با استفاده از روش‌های شناخته شده علمی به دست آمده می‌تواند الگوی مناسبی برای مسؤولان کتابخانه‌ها و کتابداران، جهت برنامه‌ریزی صحیح در این زمینه باشد و افکار مسؤولان و برنامه‌ریزان و متخصصان علوم اطلاع‌رسانی را متوجه اشتراک مساعی جهت حل مسائل و مشکلات مربوط کند و منجر به پیشنهادی جدید در جهت پیشبرد اهداف کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی شود.

نتایج و یافته‌های این پژوهش شاید بتواند در تبیین سیاست واحد و مستقل ملی در جهت استفاده صحیح و سریع و اقتصادی از اطلاعات با بهره‌گیری از مناسبترین ابزارهای موجود مؤثر افتد.

فرضیه پژوهش

کمتراز ۵۰ درصد کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران به همکاری و اشتراک منابع با یکدیگر می‌پردازند.

روش و جامعه مورد بررسی

برای انجام این بررسی از روش پیمایشی و ارسال پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق متشکل از ۲۸۰ کتابخانه (۱۶۴ کتابخانه دانشگاهی و ۱۱۶ کتابخانه تخصصی)

در ایران است و چون وضعیت همکاری میان کتابخانه‌ها در سطح ملی مطرح بوده است از نمونه‌گیری استفاده نشده، و کل جامعه مورد بررسی قرار گرفته است.

پرسشنامه این پژوهش شامل ۱۷ سؤال است که ۱۵ سؤال آن به صورت بسته و ۲ سؤال آن جهت بررسی مشکلات و ارائه پیشنهادات نسبت به مسئله همکاری به صورت باز تنظیم شده است.

مروری بر فعالیتهای همکاری

از سال ۱۳۴۷ در ایران تعداد زیادی مراکز اسناد و مدارک تأسیس شد. بعضی از کتابخانه‌های تخصصی نیز با توسعه فعالیت خود به نوعی مرکز اسناد تبدیل شدند اما مسئله بسیار مهم در کار این مراکز عدم هماهنگی و ارتباط با یکدیگر و در نتیجه دوباره‌کاری در آنها بود. مرکز مدارک علمی در راه تقویت مراکز اسناد و مدارک کشور و ایجاد همکاری و هماهنگی بین آنها از دو راه عمل کرد.

۱. تهیه راهنماها و دستورالعملها و الگوهایی برای این مراکز به منظور آگاهی آنها از شیوه‌های مختلف کار در مراکز اسناد و مدارک.
۲. کمک به آنها در جهت انتخاب شیوه‌های مناسب و کوشش در جهت ایجاد همکاری و هماهنگی بین این مراکز. طرحهایی که از جانب این مراکز در جهت همکاری میان مراکز اسناد کشور تهیه و به مرحله اجرا در آمد عبارتند از:
 ۱. طرح امانت بین کتابخانه‌ها؛
 ۲. تهیه فهرست مشترک نشریات ادواری؛
 ۳. کوشش در جهت ایجاد یا نوسازی مراکز اسناد کشور؛
 ۴. تشکیل شورای هماهنگی مراکز اسناد (۴).

طرح امانت بین کتابخانه‌ای در ایران از ۲۰ آذر ماه ۱۳۴۸ با حضور جمعی از نمایندگان کتابخانه‌های کشور پیشنهاد شد و اجرای آن به‌طور آزمایشی در همان سال در مرکز اسناد و مدارک علمی ایران آغاز گردید. تعداد کتابخانه‌های شرکت کننده در این طرح، در سال ۱۳۵۲، ۴۷ کتابخانه و ده سال بعد یعنی در سال ۶۲، تعداد ۷۹ کتابخانه بوده و در سال ۶۷ به ۱۴۱ کتابخانه رسیده است (۵).

هم‌اکنون این طرح در مرکز اسناد و مدارک علمی جریان دارد و ۱۹۳ کتابخانه اعم از دانشگاهی، تخصصی، مراکز دولتی و نهادها عضو هستند. این سازمان در بهمن ماه ۱۳۶۲ آیین‌نامه‌ای در ۱۳ بند تهیه و به تصویب رسانیده که در آن مدت امانت، شرایط، مخارج پستی،

شرایط درخواست و غیره را مشخص کرده است.

مرکز اسناد و مدارک علمی به منظور مورد استفاده قرار گرفتن منابع اطلاعاتی ایران در سطح ملی و بین‌المللی و تدارک زیربنایی نظام ملی اطلاع‌رسانی در راه ایجاد و همکاری و هماهنگی بین مراکز اسناد و مدارک کشور در تیر ماه سال ۱۳۵۰ از نمایندگان مراکز اسناد و مدارک مختلف در کشور دعوت به عمل آورد تا در جلسه‌ای بر اساس توصیه‌های یونی‌سیست طرح تشکیل شورای هماهنگی مراکز اسناد کشور را مورد بررسی و تصویب قرار دهند اما این طرح پس از چندی عملاً متوقف شد و یا فعالیت آن به کمترین میزان خود رسید^(۶).

طی مصاحبه‌ای که با تنی چند از اعضاء و مجریان طرح امانت بین‌کتابخانه‌ای در این مرکز انجام شد چنین مستفاد شده است که طرح امانت بین‌کتابخانه‌ای که از سالها پیش برای ارائه خدمات و نیز امکان دسترسی به منابع کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایجاد شده است فقط به تبادل فتوکپی مقاله‌های مجلات محدود شده و در تبادل کتاب موفقیتی کسب نکرده است. تبادل فتوکپی مقاله‌ها نیز بر حسب دلایلی (نداشتن ابزار و تجهیزات لازم در کتابخانه‌ها، محدودیت خدمات فتوکپی و پست و ...) با تأخیر همراه بوده است و گاه ارائه درخواست تا دریافت جواب دو ماه به طول انجامیده از موانع دیگری که به کرات از آن یاد شده است نداشتن یک فهرست مشترک روزآمد کتاب در کشور است که موجب بی‌اطلاعی از وجود کتابها و منابع مختلف در کتابخانه‌ها شده است و همین امر باعث تأخیر یا توقف دسترسی خواهد شد^(۷).

یکی دیگر از طرحهایی که به صورت آزمایشی و به منظور رفع مسائل و مشکلات از سوی مرکز اسناد و مدارک علمی ایران ارائه شده است، "طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیرعضو" است. بر اساس این طرح اعضای هیأت علمی، دانشجویان، پژوهشگران، کارشناسان و سایر علاقه‌مندان می‌توانند با شرایطی کارتهای مخصوص به نام "کارت عضویت در طرح" و "کارت امانت" دریافت داشته و با استفاده از کارت اول به کلیه کتابخانه‌های تخصصی تحت پوشش طرح مراجعه کرده و از تمامی خدمات آنها که طبق مقررات هر کتابخانه، برای اعضاء همان کتابخانه، در محل کتابخانه ارائه می‌شود استفاده کنند و در صورت نیاز با ارائه "کارت امانت"، منابعی را که طبق مقررات هر کتابخانه قابل دادن باشد به امانت گیرند. این طرح که هم اکنون برای بررسی نقاط قوت و ضعف آن به صورت آزمایشی به اجرا درآمده است، اعضای هیأت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی و کتابخانه‌های تحت پوشش وزارت فرهنگ و آموزش عالی را در بر می‌گیرد. لازم به ذکر است که وزارت فرهنگ و آموزش عالی مسؤلیت جبران خسارت احتمالی به کتابخانه‌ها بر اثر بازنگرداندن کتابهای امانت رفته را بر عهده خواهد داشت^(۸).

تحلیل یافته‌ها

در راستای اهداف تحقیق و پاسخگویی به سؤالات و فرضیه پژوهش نتایج زیر به دست آمده است.

- آمار نشان داده است که از مجموع ۱۶۴ کتابخانه دانشگاهی و ۱۱۶ کتابخانه تخصصی، ۲۹/۸۸ درصد از کتابخانه‌های دانشگاهی و ۲۴/۲۴ درصد از کتابخانه‌های تخصصی (بالاترین درصد) دارای مجموعه‌ای بین ۲ تا ۵ هزار عنوان کتاب هستند. همچنین ۲۷/۵ درصد (بالاترین درصد) از کتابخانه‌های ایران کمتر از ۵ هزار عنوان کتاب دارند. آمار مبین این بوده است که مجموعه کتب در کتابخانه‌های تخصصی ضعیفتر از مجموعه کتابخانه‌های دانشگاهی است. اما در مورد نشریات، ۲۶/۴۳ درصد از کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران بیش از ۱۵۰ عنوان نشریه دارند و درست یک مرتبه بعد از آن یعنی ۲۴ درصد از کتابخانه‌های مذکور کمتر از ۵۰ عنوان نشریه دارند. به بیان دیگر، توزیع نشریات در کتابخانه‌ها ناهمگون است.

- تنها ۲۸/۰۴ درصد از کتابخانه‌های دانشگاهی و ۴۱/۳۷ درصد از کتابخانه‌های تخصصی دارای نیروی متخصص هستند، به عبارت دیگر بیش از نیمی از کتابخانه‌ها به وسیله مدیران غیرمتخصص اداره می‌شوند (۵۷/۴۴ درصد).

- ۲۲/۵۶ درصد از کتابخانه‌های دانشگاهی و ۳۵/۳۴ درصد از کتابخانه‌های تخصصی با یکدیگر همکاری و مبادله اطلاعات دارند و بهتر بگوییم، از مجموع ۲۸۰ کتابخانه مورد مطالعه تنها ۷۸ کتابخانه (۲۷/۸۶ درصد) با یکدیگر به‌طور جدی همکاری می‌کنند.

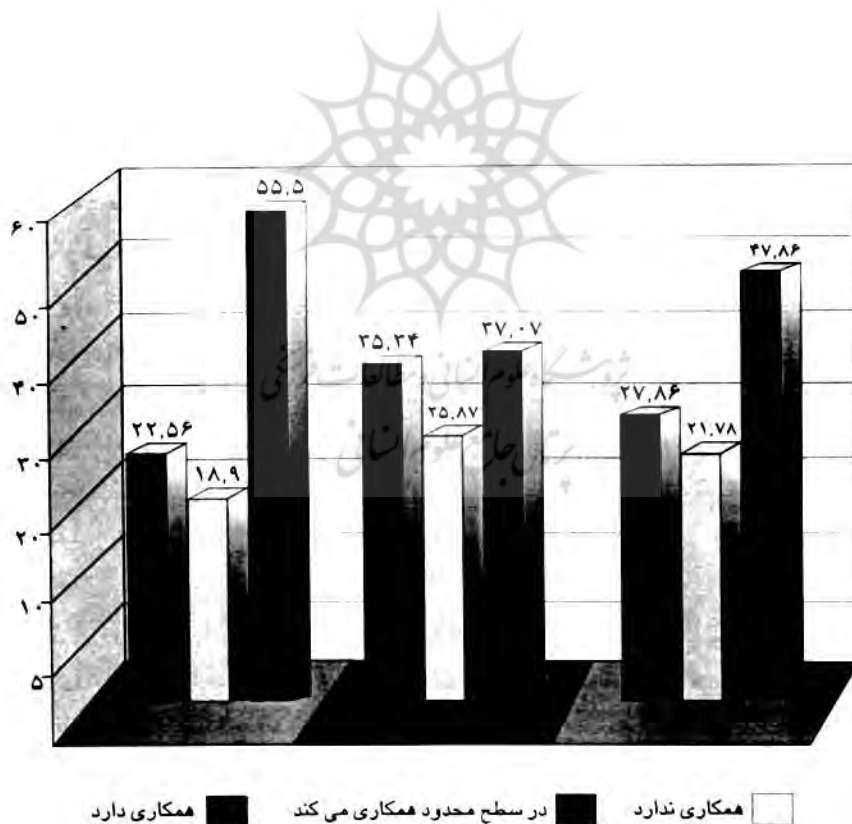
- آمار مبین این بوده است که میزان همکاری در "انتخاب منابع" از پایین‌ترین درصد (۱۳/۵۷ درصد) برخوردار بوده است در حالی که همکاری در امر امانت بین کتابخانه‌های بالاترین درصد، یعنی ۴۱/۰۷ درصد را شامل می‌شود. ۲۳/۷۸ درصد از کتابخانه‌های دانشگاهی و ۱۹/۸۲ درصد از کتابخانه‌های تخصصی در ایران از مزایای فهرست‌نویسی مشترک استفاده می‌کنند.

- یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از بین سه گروه منابع اطلاعاتی (کتاب، نشریه، منابع غیرکتابی)، ۷۹/۳ درصد کتاب، ۵۶/۴۳ درصد نشریه و ۲۳/۶ درصد مواد غیرکتابی را امانت داده یا گرفته‌اند، همچنین یافته‌های فوق نشان داده است که کتابخانه‌های تخصصی در ایران در زمینه امانت‌دهی و امانت‌گیری کتب و منابع غیرکتابی فعالیت‌ها هستند در حالی که در زمینه مبادله نشریات ادواری، کتابخانه‌های دانشگاهی فعالیت‌ها بوده‌اند.

- با مشاهده اولویت‌هایی که برای منابع مورد نیاز امانت از سوی پاسخ‌دهندگان ارائه شده است مشخص گردید که به‌طور کلی کتاب در مرتبه اول نیاز، نشریات ادواری در مرتبه دوم، و مواد غیرکتابی در مرتبه سوم اولویت قرار دارند.

جدول ۱. توزیع فراوانی و درصد کتابخانه‌های مورد پژوهش برحسب میزان همکاری

جمع	همکاری دارد		همکاری ندارد		همکاری محدود		بدون جواب		جمع	
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
دانشگاهی	۲۲/۵۶	۳۷	۱۸/۹	۳۱	۵۵/۵	۹۱	۳/۰۴	۵	۱۶۴	۱۰۰
نحیصی	۳۵/۳۴	۴۱	۲۵/۸۷	۳۰	۳۷/۰۷	۴۳	۱/۷۲	۲	۱۱۶	۱۰۰
جمع	۲۷/۸۶	۷۸	۲۱/۷۸	۶۱	۴۷/۸۶	۱۳۴	۲/۵	۷	۲۸۰	۱۰۰

نمودار ۱. درصد کتابخانه‌های مورد پژوهش برحسب میزان همکاری

- آمار مبین این نکته بوده است که تنها ۵۱/۰۷ درصد از کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی در ایران از دستگاه زیراکس و تکثیر، که ابزار اولیه خدمات کتابخانه‌ای است بهره‌مند هستند، ۷۶/۴۳ درصد از کتابخانه‌ها دارای خطوط ارتباطی (تلفن) هستند، البته این در حالی است که اغلب این خطوط مستقل نبوده و از خط داخلی سازمان مادر استفاده می‌شود. ۲۸/۲۱ درصد از کتابخانه‌ها از سرویس دهی سریع و راه‌دور (فاکس) استفاده می‌کنند. ۸/۹ درصد از کتابخانه‌های ایران دارای دستگاه مودم و بهره‌گیری از امکانات آن هستند. ۸۶/۰۸ درصد از کتابخانه‌ها فاقد دستگاه ریزخوان (جهت مطالعه میکروفرمها) و بیش از نیمی از کتابخانه‌ها فاقد کامپیوتر و چاپگر کامپیوتری هستند. به عبارت دیگر بیش از نیمی از کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران بهره‌اندکی از تکنولوژیهای ارتباطی و روشهای سریع دستیابی به منابع اطلاعاتی برده‌اند. - آمار نشان داده است که بیش از نیمی از کتابخانه‌های ایران (۷۶/۴۲ درصد) از داشتن بودجه مستقل محرومند و از بودجه سازمان مادر استفاده می‌کنند که از این تعداد ۷۳/۸ درصد مربوط به کتابخانه‌های دانشگاهی و ۸۰/۱۸ درصد مربوط به کتابخانه‌های تخصصی است.

- ۳۰ درصد از مسؤلان کتابخانه‌ها بر این عقیده‌اند که اشتراک منابع می‌تواند ۵۰ تا ۷۰ درصد از مشکلات مربوط به کمبود منابع را جبران کند و تقریباً ۳۶ درصد، بر این اعتقاد بوده‌اند که کمتر از ۵۰ درصد مشکلات به وسیله اشتراک منابع مرتفع خواهد شد.

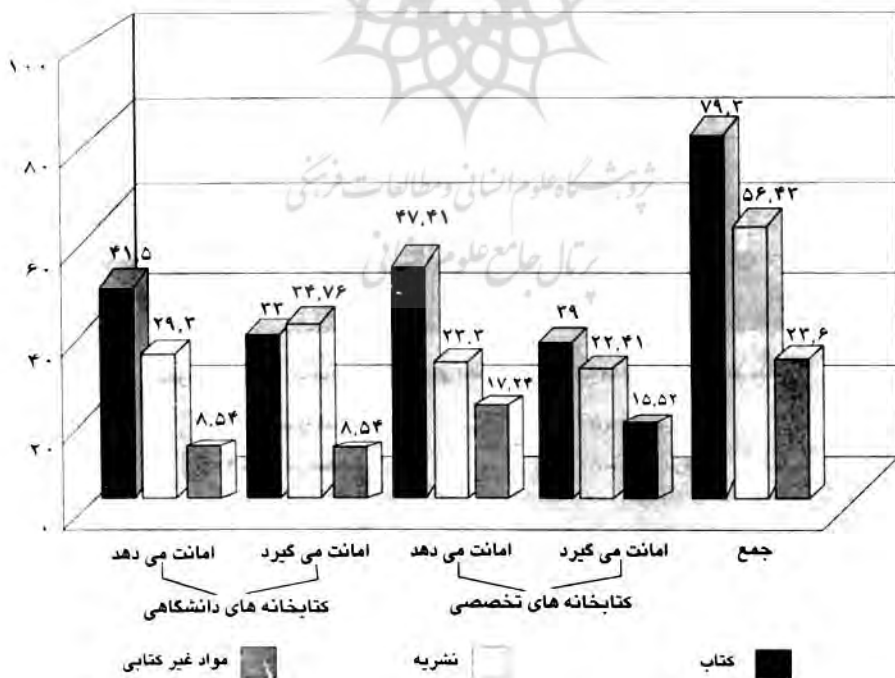
- بررسی‌ها نشان داد که جریان مبادله اطلاعات فقط در پاره‌ای از موارد دوسویه بوده است یعنی به همان اندازه که امانت داده شده، امانت نیز گرفته شده است و این روند از نظم و نظام خاصی برخوردار نیست. همچنین از یافته‌های تحقیق چنین مستفاد شد که علی‌رغم اینکه کمبود منابع به عنوان یکی از مشکلات از سوی پاسخ‌دهندگان مطرح شده است، هیچ رابطه معنی‌داری میان کمیت مجموعه و مراتب مبادله اطلاعات وجود ندارد و شاید عوامل دیگری چون کیفیت مجموعه و ... در این روند دخیل باشد.

- از مجموع ۲۸۰ پاسخ، ۲۳۷ نفر از مسؤلان کتابخانه‌ها (۸۴/۶۴ درصد) بر این عقیده‌اند که همکاری میان کتابخانه‌ها، موجب ایجاد تسهیلات بیشتر و صرفه‌جویی در هزینه‌ها خواهد شد و ۴۹ نفر (۱۷/۵ درصد) معتقدند که این فعالیت، استقلال کتابخانه‌ها را به خطر می‌اندازد. ۵۲ نفر (۱۸/۶ درصد) نیز بر این اعتقادند که تأثیر همکاری بر کتابخانه‌ها و مبادله منابع نتیجه‌ای جز افزایش هزینه در بر ندارد و این افزایش هزینه را ناشی از مخارج پستی گران، هزینه تکثیر مواد و فتوکپی مقالات و ... دانسته‌اند. لازم به ذکر است که کتابخانه‌های تخصصی خطر افزایش هزینه را (۲۲/۴۱ درصد) بیش از به خطر افتادن استقلال داخلی کتابخانه‌ها دانسته‌اند (۱۹/۸۲ درصد).

جدول ۲. توزیع فراوانی و درصد کتابخانه‌های مورد پژوهش بر اساس منابع مبادله‌ای

	کتاب		نشریه		مواد غیر کتابی		بدون جواب		
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد			
دانشگاه	۶۸	۴۱/۵	۴۸	۲۹/۳	۱۴	۸/۵۴	۶۹	۴۲/۵۷	امانت می‌دهد
	۵۴	۳۳	۵۷	۳۴/۷۶	۱۴	۸/۵۴	۷۰	۴۲/۶۹	امانت می‌گیرد
موسسه	۵۵	۴۷/۴۱	۲۷	۲۳/۳	۲۰	۱۷/۲۴	۵۰	۴۳/۱۰	امانت می‌دهد
	۴۵	۳۹	۲۶	۲۲/۴۱	۱۸	۱۵/۵۲	۵۵	۴۷/۴۱	امانت می‌گیرد
جمع	۲۲۲	۷۹/۳	۱۵۸	۵۶/۴۳	۶۶	۲۳/۶	میانگین	۴۳/۸۱	

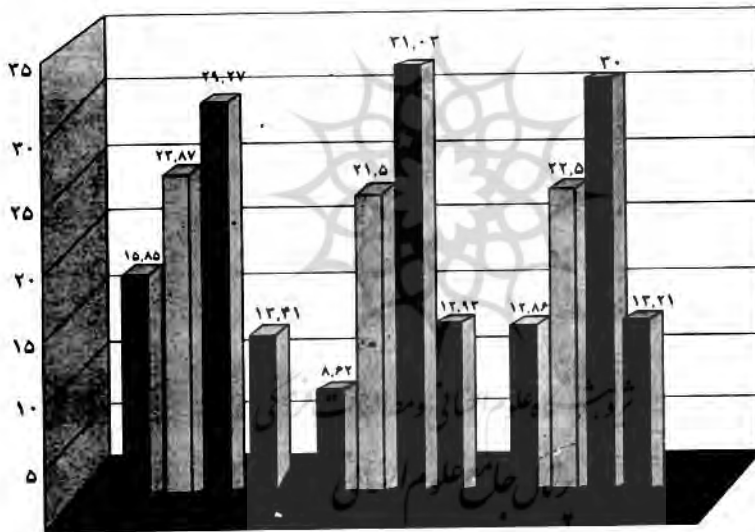
درصد کتابخانه‌های دانشگاهی نسبت به ۱۶۴ و کتابخانه‌های تخصصی نسبت به ۱۱۶ کتابخانه سجیده شده است. جمع درصدها نسبت به کل جامعه آماری (۲۸۰) است.

شماره ۲. درصد کتابخانه‌های مورد پژوهش بر اساس نوع منابع مبادله‌ای

جدول ۳. توزیع فراوانی و درصد تأمین نیازهای اطلاعاتی کتابخانه‌ها از طریق اشتراک منابع

جمع	بدون جواب		۸۰-۱۰۰ درصد		۵۰-۷۰ درصد		۳۰-۴۰ درصد		۱۰٪ و کمتر از آن	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
دانشگاهی	۱۶۴	۱۷/۶۹	۲۹	۱۳/۴۱	۲۲	۲۹/۲۷	۴۸	۲۳/۷۸	۳۹	۱۵/۸۵
نحصری	۱۱۶	۲۵/۸۷	۳۰	۱۲/۹۳	۱۵	۳۱/۰۳	۳۶	۲۱/۵۵	۲۵	۸/۶۲
جمع	۲۸۰	۲۱/۰۷	۵۹	۱۳/۲۱	۳۷	۳۰	۸۴	۲۴/۸۶	۶۴	۱۲/۸۶

نمودار شماره ۳. درصد تأمین نیازهای اطلاعاتی کتابخانه‌ها از طریق اشتراک منابع

۱۰ درصد و کمتر از آن
 ۲۰-۳۰ درصد
 ۵۰-۷۰ درصد
 ۸۰-۱۰۰ درصد

نمودار ۳. درصد تأمین نیازهای اطلاعاتی کتابخانه‌ها از طریق اشتراک منابع

نتیجه‌گیری

با توجه به پیمایش انجام شده موانعی ملاحظه شده است که هر یک از آنها همکاری مؤثر میان کتابخانه‌ها را با مشکل مواجه می‌سازد. بزرگترین این موانع فقدان تسهیلاتی است که برای

همکاری موفقیت‌آمیز میان کتابخانه‌ها نوعی پیش‌زمینه محسوب می‌شود. بدون همکاری سازمان یافته بهترین تلاش‌های انجام شده هم بی‌ثمر می‌ماند. این پیش‌زمینه‌ها به‌قرار زیر است:

۱. توافق بر سر مراحل و اجرای همکاری (تعدیل در ساختار)

نتایج تحقیقاتی که در این زمینه شده است، نشان می‌دهد که کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران ارزش همکاری را به عنوان یک عامل اساسی در توسعه منابع پژوهشی و گسترش مجموعه‌سازی درک کرده‌اند و آن را به عنوان وسیله‌ای برای تقویت بنیه تهیه مواد هر یک از مؤسسات آموزش عالی پذیرفته‌اند، البته محدودیت‌هایی نسبت به آنچه کتابخانه‌ها می‌توانند انجام دهند وجود دارد، مثلاً وقتی کتابخانه‌ای با کمبود بودجه برای خرید درخواست‌های دانشجویان و اعضای هیأت علمی خود روبه‌روست، دیگر نمی‌تواند منابعی را خریداری کند که ممکن است تا مدتی مورد استفاده قرار نگیرد، هر چند که منفعت ملی این‌طور ایجاب کند که این منابع در کشور موجود باشد. آنچه مشاهده شده این است که کلیه نظرات سنتی در مورد کتابخانه‌ها در ساختار سازمانی خودمدار قرار داشته، لذا فاقد توانایی‌های درونی و بیرونی جهت همکاری‌های مؤثر و موردنیاز بوده است.

۲. سرمایه‌گذاری ناکافی

برخلاف ملل توسعه یافته که کتابخانه‌هایشان از نوعی حمایت مالی قوی برخوردار است. کتابخانه‌های ایران عمدتاً دارای بودجه مستقلی برای پیشبرد اهداف خود نیستند، مسلم است که برای به وجود آوردن طرح واقعی همکاری، مخارج زیادی لازم است و اگر موجود بودن سرمایه یکی از پیش‌نیازهای کتابخانه باشد، می‌توان گفت که همکاری وجود دارد.

۳. فقدان منابع قابل اشتراک

پیمایش حاضر نشان داد که بیشتر کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران با کمبود منابع یا منابع قابل اشتراک روبه‌رو هستند. کتابخانه‌ها نمی‌توانند آنچه را ندارند یا هم قسمت کنند و این‌طور احساس می‌شود که اگر منابع اندکی میان کتابخانه‌های متعدّد تقسیم شود، هر کدام کمتر از آنچه در آغاز داشته‌اند به دست می‌آورند. وقتی منابع با تقاضاها مساوی نباشد، وابستگی‌ها در معادله اشتراک، جای منابع را می‌گیرند. آنچه امروز باید مورد بررسی قرار گیرد نه تنها اشتراک منابع بلکه اشتراک در وابستگی‌هاست.

۴. فقدان ارتباطات مؤثر

کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران، بهره‌اندکی از تکنولوژیهای ارتباطی و روش سریع دستیابی به منابع اطلاعاتی بوده‌اند. بنابراین، چرخش اطلاعات بسیار کند صورت می‌گیرد. در جهانی که سرعت بر آن حکم فرماست و ارتباطات به معنای خاص کلمه حاکم مطلق دنیای اطلاعات به شمار می‌آید، کتابخانه‌های ما از بهره‌گیری حتی مقدماتی‌ترین تکنولوژیهای این جهان محرومند و از تئوری دهکده جهانی ارتباطات "مک لوهان" بسیار فاصله دارند. آنچه آمار و ارقام نشان داده است، رابطه محدود کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی است که در مواردی حتی تبدیل به عدم ارتباط و به عبارت دیگر، ایجاد شکافی عمیق در روند تبادل اطلاعات شده است. واقعیت این است که سنت ارتباط مداوم و ارگانیک بر کتابخانه‌های ایران حاکم نیست. عدم ارتباط کتابخانه‌ها و در نتیجه عدم مبادله اطلاعات موجب می‌شود که کتابخانه‌های فوق دچار دوباره‌کاریهایی بشوند و در نتیجه با هدر دادن بخشی از قابلیت خود از اجرای فعالیتهای مفید دیگر باز بمانند.

۵. نبودن نیروی انسانی کارآزموده و متخصص در سطوح مدیریت و اجرایی

مطالعه یافته‌ها نشان داده است که کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی از نظر پرسنل واجد شرایط، جهت اداره مجموعه کتابخانه‌ها با کمبود مواجه هستند. همچنین شواهد نشان می‌دهد که کارکنان، آموزش لازم را برای شرکت کامل در کتابخانه‌های نوین ندیده‌اند و این مسئله بغرنجی برای کتابخانه‌های ماست. زیرا طبق فرایند رفتار سازمانی، مدیریت مترادف تصمیم‌گیری است و برای آنکه قادر باشیم تصمیم خردمندانهای بگیریم باید از همه حقایق راجع به وضعیت یا مشکلات مربوط به موضوعی که می‌خواهیم درباره آن تصمیم بگیریم، آگاه باشیم^(۹). این بدان معنی است که باید اطلاعات لازم برای تصمیم‌گیرنده فراهم باشد. تصمیم‌گیری درست، بستگی به دسترسی به اطلاعات صحیح و روزآمد دارد. مدیر غیرمتخصص در کتابخانه‌ها و نیز بهره‌وری کم از کتابداران متخصص، منتهی به عدم اطلاع از نظام صحیح انجام کار در آن سازمان می‌گردد و در اغلب مواقع باعث گمراهی شدید و تعویق در تحقق اهداف آن سازمان می‌شود^(۱۰).

۶. فقدان فهرست مشترک روزآمد

یکی از مشکلاتی که به کرات به آن اشاره شده، نداشتن فهرست مشترک روزآمد است. از آنجایی که یکی از ابزارهای مهم در ردیابی منابع و نیز یکی از انواع خدمات اطلاعاتی داشتن

فهرست مشترک و راهت‌های موجودی کتابخانه‌هاست، عدم‌آشنایی یا عدم‌دسترسی محققان با چنین خدماتی و نیز عدم‌آگاهی کتابداران از ارزش آنها منجر به استفاده از راه‌های وقت‌گیر و غیرمفید برای جمع‌آوری اطلاعات می‌گردد. در نتیجه، اغلب کتابخانه‌ها و کتابداران با طولانی شدن مدت جست‌وجو برای مدرک مورد نظر یا نقص اطلاعات مواجه می‌شوند. عدم‌احساس نیاز به چنین خدماتی نه تنها امر پژوهش را دچار وقفه می‌کند، بلکه بر فعالیت همکاری و رسالت کتابخانه‌ها به عنوان واحدهای اطلاعاتی نیز تأثیر گذاشته و آنها را تبدیل به واحدهای نیمه‌فعال یا غیرفعال می‌سازد.

۷. طرح امانت بین کتابخانه‌ای

از یافته‌های تحقیق این نتیجه حاصل شد که استفاده از امانت بین کتابخانه‌ای به عنوان خدماتی جهت تکمیل منابع محلی، توسط کتابداران دانشگاهی ایران پذیرفته شده است. اگرچه مبادلات بین مؤسسه‌ای به نفع دانشکده‌ها، دانشجویان و کارمندان پژوهشی بوده است، اما در خصوص انتقال مواد مورد تقاضا و تحویل کتابها و نشریات درخواستی شرایط مساعدی وجود نداشته و گاه درخواستی تا ۳ ماه نیز به طول انجامیده است. گاهی اوقات به دلیل نبودن تجهیزات کافی یا مشکلات فنی از ارسال جواب خودداری شده است.

۸. فقدان مرکز هماهنگ‌کننده گاه‌علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مسئله مهم در کار کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی ایران در پراکندگی و عدم ارتباط آنها با یکدیگر و در نتیجه دوباره کاری است. مرکز اسناد و مدارک علمی ایران نیز برای رفع این نیاز طرح‌هایی را به اجرا درآورد که طرح امانت بین کتابخانه‌ها، تهیه فهرست مشترک نشریات ادواری و طرح تشکیل شورای هماهنگی نمونه‌ای از این طرح‌هاست^(۱۱). نقاط قوت و ضعف موارد اول و دوم در جای خود توضیح داده شده. اما کوششهایی که در جهت تشکیل شورای هماهنگی بین مراکز اسناد و کتابخانه‌های تخصصی انجام شد، در عمل فقط شعاع محدودی را دربرگرفت و تغییرات اساسی و بنیادی را نتوانست به وجود آورد و برنامه‌هایی که در این راه تهیه شده به‌طور کلی یا مناسب و مفید نبوده یا اجرای آن با موانعی برخورد می‌کرده است. طرح شورای هماهنگی چند سال پس از آغاز متوقف شد و فعالیت آن به کمترین میزان ممکن تنزل یافت. بنابراین همان‌طور که ملاحظه شد همواره جای خالی مرکزی که بتواند وظیفه هدایت و هماهنگی در بین کتابخانه‌ها را بر عهده گیرد و ارائه طریق نماید به شدت احساس می‌شود.

پیشنهادات

۱. جهت تحقق همکاری میان کتابخانه‌ها، مسئولان این واحدها باید بیاموزند که تعهدات و نیازمندیهای خود را در محیطی کاملاً متفاوت با گذشته ببینند، محیطی که در آن هر کتابخانه یک کل مستقل بوده، بلکه جزئی از یک کل است. بنابراین باید چارچوب فکری و ذهنی را برای روند هماهنگ اطلاعاتی تغییر داد و توانایی‌های بین‌تشکیلاتی را برای اطمینان از ادامه جریان مسدود اطلاعاتی در سرتاسر مرزهای محلی، منطقه‌ای، و ملی تقویت نمود تا از این طریق و از طریق امکانات شبکه‌ای، در مسئولیتهای جمعی که همانا همکاری است، مشارکت شود.

۲. جهت غلبه بر مشکلات مالی کتابخانه‌ها، پیشنهاد می‌گردد که دولت شیوه‌هایی برای تسهیل گرفتن ارز برای خرید منابع مورد نیاز کتابخانه‌ها در نظر بگیرد. یکی از این شیوه‌ها، اختصاص بودجه خاص سالانه به کتابخانه‌هاست.

۳. برای رفع مشکل منابع و گسترش و توسعه هماهنگ مجموعه دو پیشنهاد ارائه می‌گردد.
الف. برقراری امکانات گسترش و همکاری در زمینه سفارش و گردآوری مشترک مواد جهت جلوگیری از خرید مجدد، به‌خصوص در مورد منابع و نشریات گران‌قیمت یا انتشار و توزیع سیاهه‌های انتخاب و سفارش توسط کتابخانه‌ها در محدوده‌ای که با یکدیگر توافق همکاری دارند. برای این منظور کتابخانه‌هایی که جهت انجام این همکاری به توافق رسیده‌اند درصدی از بودجه خرید کتابشان را کنار گذاشته، مجموع این بودجه را مشترکاً و با توجه به نیازهای موجود برای خرید منابع صرف می‌کنند. بدون شک تهیه و گردآوری مشترک، خرید تکراری مواد پژوهشی، به‌خصوص مواد پژوهشی کم کاربرد، را کاهش داده و یا استفاده از به‌کارگیری بهتر بودجه، تمام منابع دسترسی توسعه پیدا می‌کنند. این برنامه هزینه‌های قابل محاسبه و اندازه‌گیری است، در نتیجه به یافته‌های عملی منجر خواهد شد. هزینه گردآوری مشترک ممکن است زیاد باشد، اما از آنجایی که به‌طور مساوی بین اعضا تقسیم می‌شود، دیگر نیازمند سهام‌گذاری ناعادلانه از سوی هیچ یک از اعضا نیست. بی‌طرفی، تخمین هزینه واقعی و تأمین حمایت مالی عواملی هستند که لازمه این برنامه گروهی است. البته لازم به ذکر است که تأثیر واقعی این برنامه آنقدر که در جهت کاهش دوباره کاری و افزایش رضایت مراجعه‌کنندگان باشد، در جهت صرفه‌جویی مالی نیست.

ب. ایجاد مجموعه‌های متوازن موضوعی یکی دیگر از راه‌حلهای احتمالی تأمین منابع قابل اشتراک است. همکاری و اشتراک در این زمینه، هر مؤسسه و کتابخانه را قادر خواهد ساخت تا توجه خود را به گسترش وسیع مجموعه، برای بخشهایی از برنامه آموزشی خود معطوف سازد، بدون آنکه مجبور باشد تمام منابع را در تمام حوزه‌ها که بالاتر از ظرفیتش باشد جمع‌آوری کند.

این کار هم به صرف کتابخانه‌هاست و هم به نفع کسانی که از کتابخانه‌ها استفاده می‌کنند، با این نوع همکاری، هر متنی یا حتی کوچکترین پاره اطلاعاتی در حوزه‌های مختلف در دسترس افراد خواهد بود. گسترش اشتراک منابع کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی بهتر از گسترش رقابتی می‌تواند به یک نظام هماهنگ و متوازن ختم گردد، به طوری که هر کتابخانه در هر مؤسسه آموزشی سهم مثبت خود را در انجام اهداف آموزش عالی آن مؤسسه ایفا خواهد کرد.

۴. تلاش در جهت آموزش مسئولان و کارکنان کتابخانه‌ها در راستای تقویت روح همکاری میان آنها، تا این اعتقاد در جامعه تحت پوشش به وجود آید که دوران انزوای طلبی و عزت‌گزینی سپری شده و جامعه متحول امروزی، که ناگزیر به دریافت و استفاده از انبوه اطلاعات و دانش بدون بشری است، نیاز به افرادی دارد که با دیدی وسیع به جهان و دنیای اطراف خود نگرسته و با واقع‌بینی خارج از حد و مرز کتابخانه خود به کندوکاو و جستجوی تحقیقاتی علمی بپردازند و با بهره‌گیری از تکنولوژی پیشرفته و ایجاد شبکه مجهز کامپیوتری، همکاری و اشتراک منابع به مفهوم واقعی خود دست یافته و از طریق پایانه‌های خود به ذخایر و بانکهای اطلاعاتی و دانش سازمان یافته روز جهانی دستیابی پیدا کنند.

۵. در زمینه تأمین نیروی انسانی دو پیشنهاد زیر قابل اجراست:

الف. آموزش مجدد پرسنلی که فعلاً سرکار هستند؛

ب. گزینش و آموزش صحیح کسانی که در آینده وارد این حرفه خواهند شد.

برای سطح اول لازم است برنامه‌های اشتراکی آموزش ضمن خدمت که مناسب نیاز کادر کتابخانه باشد در نظر گرفته شود. برای این منظور، شرکت کتابداران حرفه‌ای لازم و ضروری است و دیگر اینکه حضور مستمر و فعال در جلسات شغلی و حرفه‌ای، حضور در جلسات برای کتابدارانی که در حال کار هستند بسیار مفید است و این فرصت را فراهم می‌کند تا عقاید، تجارب و دانش خود را برای بهبود نهایی خدمات مبادله کنند. بولتن‌های داخلی و اخبار مربوط به کتابخانه‌ها و تازه‌ها، کتابداران را از تغییراتی که در کتابخانه‌های دانشگاهی انجام می‌گیرد آگاه می‌سازد.

برای سطح دوم، تغییر در محتوای برنامه آموزشی پیشنهاد می‌گردد، یعنی واحدهای بیشتری در ارتباط با تئوریا و فعالیت‌های نوین کتابداری از جمله شبکه‌های اشتراکی و مزیت آنها برای آینده کتابخانه‌ها ضروری است. متون درسی باید فلسفه، مهارتها و دانش مورد نیاز را برای استفاده بهینه از کتابخانه‌ها فراهم آورد. توصیه دیگر اینکه تدارک اساسی برای مدیریت‌های قوی نیز به اندازه مهارت‌های فنی مورد نیاز است، ایجاد شرایط هیأت علمی برای پرسنل حرفه‌ای لزوماً کارآمد بودن آنها را تضمین نمی‌کند، اما فواید زیادی برای کتابخانه‌های دانشگاهی خواهد

داشت. ضمناً لازم است که از افراد علاقه‌مند به حرفه کتابداری برای اداره امور کتابخانه‌ها استفاده شود و نیز قبل از استخدام از این افراد گزینشهای لازم جهت حصول اطمینان از علاقه‌مندی آنها به این حرفه به عمل آید.

۶. تهیه فهرست مشترک روزآمد ملی از نشریات ادواری موجود در کتابخانه‌های فوق به منظور سهولت محل‌یابی منابع موجود در این کتابخانه‌ها. برای تسریع در روند تهیه و انتشار روزآمد این فهرست، بهتر است تهیه آن به صورت تعاونی و مشارکت اعضای اصلی صورت گیرد.

۷. برای بهبود بخشیدن به تکنیکهای موجود و به‌کارگیری وسایل و تجهیزات جدید برای سرعت بخشیدن و تقویت سرویسهای امانت، توصیه‌های دیگری به شرح ذیل ارائه می‌شود:

الف. افزایش خدمات فتوکپی و ارتباطات؛

ب. ارتباط سریع برای انتقال موارد مورد درخواست و بازگرداندن سریع آنها، که لازمه چنین کاری استفاده و بهینه‌سازی تکنولوژیهای مربوط مثل تکنولوژی ارتباط از راه دور، ارتباطات کامپیوتری، تقویت خطوط تلفن، استفاده از پست الکترونیکی و... است.

۸. جهت تحقق و اجرای طرح همکاری و نیز برای اینکه فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و مراکز تخصصی هماهنگ شود، ابتدا باید منابع بالقوه و بالفعل موجود را دقیقاً مورد ارزیابی و بررسی قرار داد و طرح جامع و هدفمندی که تمام عوامل و ارتباطات را در نظر گرفته باشد تهیه کرد. در این طرح ضروری است که از نظر سازماندهی و مدیریت، واحد متمرکزی جهت ارائه طریق، رهنمودها و دستورالعملها، تهیه و انتشار فهرست مشترک عناوین منابع کتابخانه‌ها، اعلام نارسایی‌های منابع هر کتابخانه و توان اضافی آنها ایجاد شود. این واحد ضمن هماهنگی لازم بایستی نارساییها و کمبودها را از نظر فضا، نیروی انسانی، تکنولوژی (تجهیزات و ارتباطات)، زمان و سرعت عمل، بودجه و منابع مالی و... بررسی کرده و در جهت رفع آن تلاش کند و آنها را برای گسترده شدن در سطح ملی آماده سازد.

داشتن سیاستهای مکتوب در این زمینه نه تنها به کتابخانه‌ها کمک می‌کند تا اهداف مشخص خود را دنبال کنند، بلکه به ایجاد و گسترش یک سیاست دستیابی اشتراکی معقول کمک خواهد کرد.

سرانجام باید اشاره کرد که کارآیی انسان بدون استفاده از اطلاعات، کاهش‌پذیر و محدود است. تحقیق و نظام تحقیقاتی نیازمند وسایل است و از مهمترین این وسایل، وجود آخرین اطلاعات لازم است. بنابراین هر کشور مستقل باید در فراهم آوردن موجبات، مقدمات، امکانات و تسهیلات دستیابی آزاد به انواع اطلاعات، در همه سطوح کوشا باشد. نباید پنداشت

که هر گاه در مملکت تعدادی واحد اطلاع‌رسانی یا کتابخانه به وجود آمد خود به خود نیازهای اطلاعاتی برآورده می‌شود، بلکه باید دید که این واحدها هر کدام، واقعاً واحد اطلاعاتی هستند یا نه؟ ثانیاً اینکه بین این مراکز همکاری و هماهنگی و یکپارچگی واقعی وجود دارد یا خیر؟ پس خواست اصلی باید تشکیل واحدهای اطلاعاتی واقعی ناشی از نیازهای مبرم جامعه و ایجاد وحدت و هماهنگی کامل بین آنها باشد و این همان سازماندهی اطلاعات است که در شکل متعالی خود به ایجاد نظام ملی اطلاع‌رسانی در کشور منتهی می‌شود.

بدون سازماندهی و بدون یک نظام منسجم ملی، بسیاری از امکانات مفید علمی و فنی، مجال بروز نمی‌یابد و تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها مخدوش و مدیریت لنگ و بی‌ثمر می‌شود و دوباره کاری شدت می‌گیرد، که در ایران متأسفانه تاکنون چنین بوده است. بنابراین توصیه‌نهایی این است که مسئولان در باب تشکیل نظام ملی اطلاعات، سازمان دادن به نظام اطلاعاتی کشور و ایجاد شبکه اطلاعات به‌طور جدی بیندیشند.

در خاتمه پژوهشگر امیدوار است که محدودیتهای موجود، جای خود را به تشریک مساعی داده و با ایجاد روح همیاری میان مسئولان کتابخانه‌ها و کتابداران سراسر کشور، تلاشی بی‌امان آغاز شود تا کتابخانه‌ها بتوانند با استفاده و بهره‌گیری از تکنولوژی پیشرفته، به منابع و دانش روز بشری دست یافته خدمات اطلاع‌رسانی خود را به جامعه استفاده‌کنندگان از کتابخانه و مردم، بیش از پیش بهبود بخشند و روح تازه‌ای در کالبد کتابداری این مرز و بوم بدمند. ان‌شاء... ■

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

مآخذ

۱. برآسه، جوزف. "همکاری کتابخانه‌ها، درمان، نه پیشگیری". ترجمه نرگس نشاط. در گزیده مقالات ایفلا ۹۴. تهران: کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۴.
۲. سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین. اصطلاحنامه کتابداری. ویرایش دوم. تهران: کتابخانه ملی ایران، ۱۳۶۵.
۳. سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین. همان.
۴. مرکز اسناد و مدارک علمی. "نگرشی در وضعیت اطلاع‌رسانی ایران و چند کشور، بخش اول". تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی، ۱۳۶۱.
۵. توفیق، مسعوده. "گزارش طرح امانت بین کتابخانه‌های ایران در سال ۵۰ و ۵۱". تهران: مرکز مدارک علمی ایران، ۱۳۶۶.
۶. توفیق، مسعوده. همان.
۷. فولادی، نسرین. مرکز اسناد و مدارک علمی، تهران. مصاحبه، ۲۹ فروردین ۱۳۷۴.

۸. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران. "آیین نامه طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیر عضو". تهران، مرکز اطلاعات و مدارک ملی ایران، ۱۳۷۳.
۹. مکسن، م. مدیریت کتابخانه‌های تخصصی. ترجمه عبدالحسین آذرنگ. کتابداری. دفتر ششم: ۵۶.
۱۰. امیدي، تورج. "نقدی بر مدیریت بر مبنای هدف و نحوه استفاده از آن در سازمانهای ایران". مدیریت امروز، دوره هشتم، شماره چهارم.
۱۱. مرکز اسناد و مدارک علمی. همان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی